

Előzetes jelentés a Zamárdit elkerülő 65101. sz. út Zamárdi 89, 58/a, 58/b, 56. lelőhelyeinek feltárásáról

GALLINA JÓZSEF ZSOLT – HORNOK PÉTER – SOMOGYI KRISZTINA

Ásatárs Kft. E-mail: gallina71@freemail.hu, lasinja@freemail.hu

GALLINA J. ZS. – HORNOK P. – SOMOGYI K.: *Preliminary report of the excavations of the 89, 58/a, 58/b, 56. sites on the encircling road No. 65101. around Zamárdi.*

Abstract: We investigated the route encircling Zamárdi in 2005. During the series of excavations spreading over 4 sites, the 1421 objects of 6 archaeological periods could be isolated on 27195 m². Settlement traces from the Balaton-Lasinja, Somogyvár-Vinkovci and Urnfield Cultures, parts of a Celtic village and Roman period vicus, along with an iron smelting centre from the Middle-, and Late Avar period were found on the territory. The 580 Avar objects spreading over large part of the area indicate that we have unearthed an iron smelting settlement centre from the 7–9 C. on one of the largest industrial archaeological sites of Central Europe.

Keywords: Balaton-Lasinja Culture, Somogyvár-Vinkovci Culture, settlement of the Urnfield Culture, Celtic period settlement and biritual cemetery, Roman period vicus, Avar period iron smelting centre and settlement

A Zamárdit elkerülő nyomvonal a község belterületétől és a Balatonendrére vezető közúttól 300–500 m-re K-re, a régi 7-es úttól közvetlenül D-re húzódott. (I. tábla) A nyomvonalat érintő lelőhelyek egy É-D-i irányú, a Balatonba folyó egykori vízfolyás K-i, ahhoz közelebb eső lankásabb és a K felé meredekebb, erősen erodálódó, de egyben természetes védelmet is nyújtó, partján helyezkedtek el. A vízfolyás szélesen szétterülő völgyében kedvező településföldrajzi környezet alakult ki az itt megtelepülő emberek számára (1. kép).¹

Összesen 27195 m²-es területet és 1421 objektumot tártunk fel a Zamárdi, Zamárdit elkerülő 65101. sz. út nyomvonalán 2005. nyarán és őszén.² A nyomvonalnak mintegy 80 %-a régészeti lelőhellyel fedett volt, az É-i erdős, mocsaras 100 m és a D-i 200–250 m-es, korábbi földbányászással bolygatott terület kivételével. Összesen 6 korszak maradványait fedeztük fel 4 lelőhelyen, amelyek az alább ismertetendő É–D-i irányú sorrendben helyezkedtek el.³ Balaton-Lasinja, Somogyvár-Vinkovci és urnamezős kultúra időszakába sorolható telepmaradványok, kelta kori falu- és településrészlet, római kori vicus, valamint kora, közép és késő avar kori vaskohászati centrum és településmaradványok kerültek elő.⁴ Az ásatás-sorozat e területen nem előzmény nélküli, ugyanis a Kút völgyi-patak K-i magas partján, a Kút völgyi-dűlőben húzódó földút közvetlen É-i oldalán, az 58/a lelőhely D-i végétől közvetlenül K-re tárt fel Bárdos Edith, gázvezeték fektetés kapcsán, római kori, avar kori és Árpád-kori objektumokat (Gömöri 2000. 215.).⁵

A részletes adatokat az alábbi, lelőhelyenkénti, bon-tásban tüntetjük fel:

89. lelőhely: Terület: 7720 m². Objektumszám: 643. Korszak: Balaton-Lasinja, Somogyvár-Vinkovci, urnamezős kultúra, kelta, római kori település, avar kori kohótelep (2. kép).

58/a lelőhely: Terület: 3340 m². Objektumszám: 182. Korszak: urnamezős kultúra, kelta, római kori település, avar kori kohótelep (3. kép).

58/b lelőhely: Terület: 7875 m². Objektumszám: 122. Korszak: Somogyvár-Vinkovci, urnamezős kultúra, kelta, római kori település, avar kori kohótelep (4. kép).

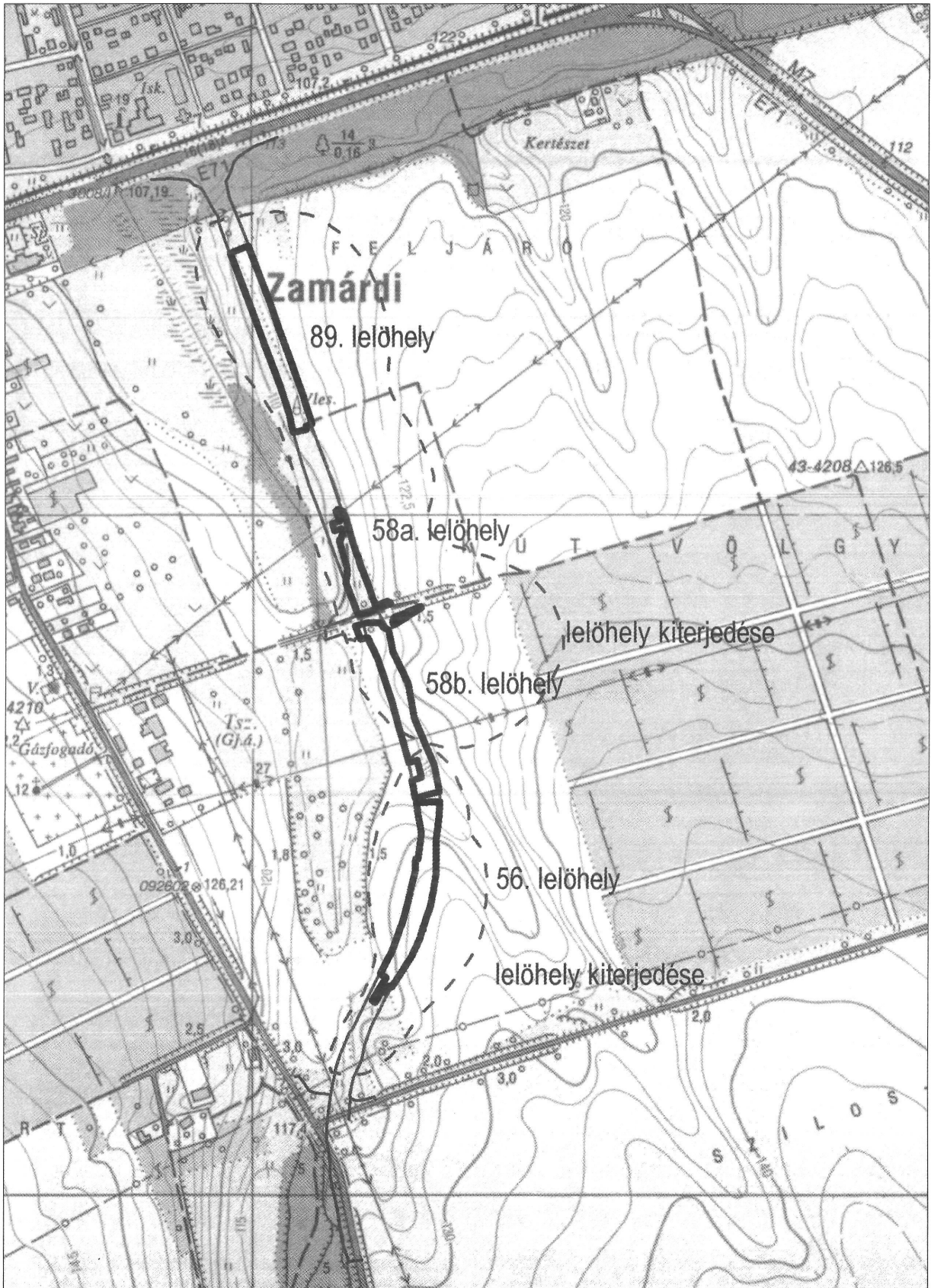
56. lelőhely: Terület: 8260 m². Objektumszám: 474. Korszak: Somogyvár-Vinkovci, urnamezős kultúra telep, kelta kori temető, római kori település, avar kori kohótelep (5. kép).⁶

A legkorábbi időszakot a középső rézkori *Balaton-Lasinja-kultúra* néhány tárológödre és egy gödörháza képviseli (89. lelőhely). A következő korszak a kora bronzkori *Somogyvár-Vinkovci-kultúra* időszakából származó néhány verem (89., 58/b, 56. lelőhely).

A késő bronzkori *urnamezős kultúra* időszakából nagy kiterjedésű településrészleteket tártunk fel, amelyek jórészt méhkas alakú tárológödörökből álltak (89., 58/a, 58/b, 56. lelőhely). A legnagyobb és legjellegzetesebb telepet az É-i 89. lelőhelyen lokalizáltuk.⁷ Külön kell megemlítenünk egy olyan objektumcsoportot a 89. lelőhelyről, amely egymással párhuzamos, két sorban elhelyezkedő, a nyesett felszínen kb. 80–90 cm átmérőjű, 40–50 cm mély gödrökből állt. (77–83. obj.) Ezeket a gödröket valószínűleg cölöpök számára ásták ki, amelyek a földfelszín fölött lévő padlószintű, fa építményt tarthattak.⁸ A méhkas alakú vermek egyikének alján egy fazekat találtunk, amelyet a verem aljáról le-mélyített beásásba helyeztek el (575. obj.). Előkerült egy olyan, nagy méretű hombár alsó része is, amelyet szintén tárolás céljából ástak a földbe (525. obj.).

Voltak olyan gödrök is a lelőhelyen, amelyek másodlagos helyzetű embercsontokat tartalmaztak. Az 553. gödörben csak egy emberi koponyát találtunk. Egy esetben bizonyíthatjuk egyértelműen a gödörben való temetést, egy gyermek zsugorított csontvázát bontottuk ki egy mély és nagy méretű gödör felső részében (592–599. obj.). Két esetben (224–236., 544.) a csontváz erősen bolygatott volta miatt nem egyértelmű, hogy másodlagos helyzetű maradványokról, vagy ép, ott elföldelt halottról van szó.

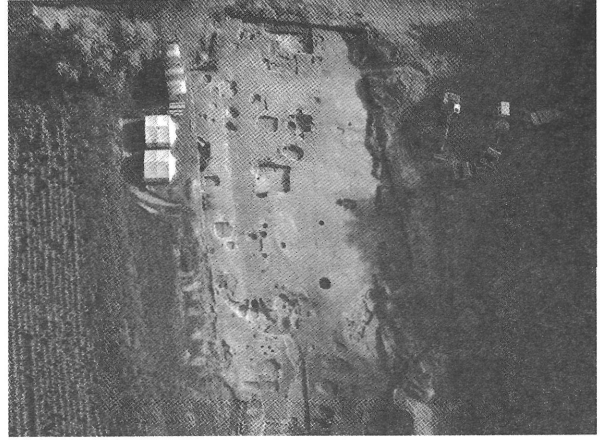
Akár áldozati szerepe is lehetett annak a méhkas alakú veremnek (528. obj.), amelyből a lelőhely őskori „vezérelőnek” is nevezhető tárgya került elő. Ez egy nagyobb méretű, mély dísztal, amelynek kihajló, vízszintes peremén négy lapos bütyök található. A bütykök

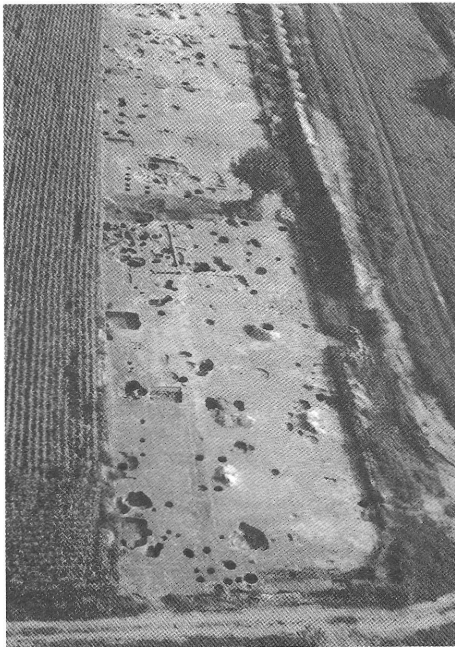
I. tábla: A Zamárdi elkerülő út nyomvonala (M=1:10000)

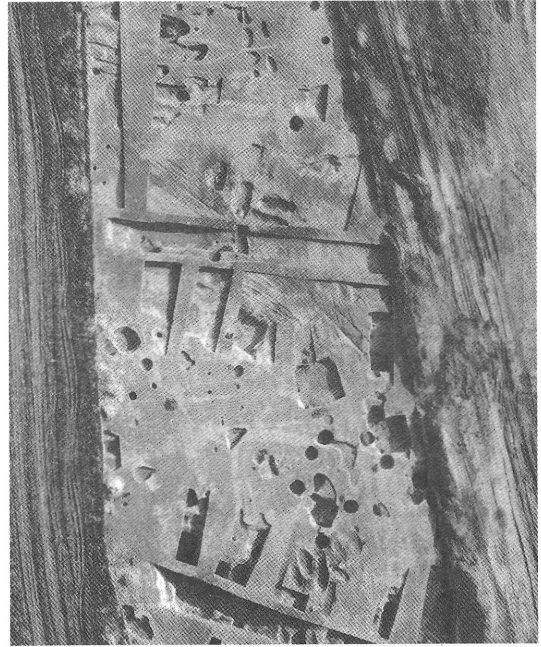
1.

3.

2.

4.

5.

1. kép: Légifotó a nyomvonalról; 2. kép: Légifotó a 89. lelőhelyről; 3. kép: Légifotó az 58/a lelőhelyről
4. kép: Légifotó az 58/b lelőhelyről; 5. kép: Légifotó az 56. lelőhelyről

alatt három bordából álló fül köti össze a peremet és a vállat. Az edény hasán csúcsaival szembe fordított, sraffozott háromszögek és ferdén sraffozott sávok láthatók. A mintát mészbetétellel töltötték ki (6. kép). Ebben a veremben még két, erősen kihajló és síkozott peremű, félgömbös testű tál került elő, vonalas díszítéssel. Megfigyeléseink szerint az objektumból előkerült kerámialeletek egy része a verem alján, a fal tövében voltak kirakva. Ez a leletegyüttes kissé korábbra keltezhető, mint a telepobjektumok nagyobb része, azaz az urnamezős kultúra elejére (R BD).

A Zamárdiban feltárt települészet kerámiaanyagában az urnamezős kultúra idősebb periódusára (HA A1)⁹ jellemző típusok a meghatározók, ilyenek a behúzott peremű, vízszintesen és ferdén síkozott tálak, mélyebb tálak, felhúzott fülű, bikónikus testű csészék, különböző fazekak, tárolóedények, nagy méretű hombárok. A kannelúrás, síkozott díszítés mellett a vonaldíszítés is viszonylag nagy arányban fordul elő (7–9. kép, II-IV. tábla). Ritka leletnek mondható a kultúra leletanyagában az ún. szoptató edény, amely kicsiny gömbös testű és két, rövid kiöntőcsöve van. A kerámiában másodlagosan átégett darabok is találhatóak (10. kép). A leletanyagban kevés egyszerű bronz tű, őrlőkő töredékek, nagy mennyiségű agyag háló- vagy szövőszéknehezék, állatcsont említhető meg.

A Somogy megyei urnamezős telepek nagy része szintén a kultúra ezen idősebb szakaszából való. Példaként említhetjük az M7 autópálya építését megelőző feltárások közül Balatonboglár-Borkombinát lelőhelyet, ahol szintén előkerült gödör alján „elvermelt” tárolóedény. Ide sorolható még Balatonboglár-Berekre-dűlő, Ordacsehi-Bugaszeg, Tikos-Homokgödörök, Szőlád-Bozót-mellék is. (Honti et al. 2004. 6. 41., 45., 63.) A Kis-Balaton környéki lelőhelyek közül a Balatonmagyaród-Hídvégpusztán feltárt HA1 korú temető kerámiaanyagában találhatóak a zamárdi edényekhez hasonló típusok (HORVÁTH 1994. 220., 234-235.). A telepanyag teljes áttekintése után rajzolhatunk majd árnyaltabb képet az urnamezős kultúra Zamárdiban feltárt településmaradványáról.

Az 56. lelőhelyen egy *birtuális* (urnás hamvasztásos és csontváz) *kelta kori sírmezőnek* mintegy 20 sírját dokumentáltuk. A csontváz sárok DK-ÉNy-i tájolásúak voltak. A csontváz rítusú sírokból (11. kép) nyakláncok (12. kép), lekötött lábú, valamint gombos díszű fibulák, egy Dux-i típusú fibula, üveggyöngyök, dudoros karikaékszerek (kar- és lábperecek) (13. kép), szapro-perit karperecek, bronzból készült hólyagos lábperecek kerültek elő. Egy gyermeksírnak egymáshoz rögzített sorokból álló, bronz nyakláncnak gyanta vagy borostyán karikafüggője volt.¹⁰ Viszonylag nagy számban találtunk gyűrűket, egy sírban több darabot is. Vasszerelékes övet több férfi sírban dokumentáltunk (14. kép). A halottak mellé számos edényt tettek. A hamvasztásos sírokban is megtaláljuk az elhunyt ékszereit, fegyvereit vagy használati eszközeit, így két hamvasztásos sírban (37., 118. sír) összehajtogatott vaskard, illetve egy lándzsa-csúcs volt, edénymellékletek és egyéb vastárgyak mellett (15. kép).¹¹ Az egyik nagy méretű sírgödörben több

edény mellett bronzból készült, apró, feltehetően stilizált állatfigurát ábrázoló tárgyat találtunk, amely valamilyen rátétdísz lehetett (368. sír). Néhány csontváz sárok felső részén és egyik végén sírt jelölő homokkő darabokat fedtünk fel. Ennek számos párhuzama ismert.¹² A kövel való borítás, a sír fölé helyezett egy-két kő, az ún. „jelkő” gyakori megléte mindkét rítus esetében jellemző (JEREM 2003. 194.). A temető a leletanyag összessége alapján a középső kelta időszakra (LT B2-C1) keltezhető. Ebből az időszakból már számos temetőt ismerünk. A két rítus együttes jelenléte nem ritkaság, ezzel már a legkorábbi időszakról számolnunk kell. A hamvasztásos temetkezések helyi, Kárpát-medencei hagyomány hatásként értékelhetők (JEREM 2003. 194.). A Zamárdiban előkerült sírmező jó párhuzama az Ordacsehi-Kécsmező lelőhelyen feltárt temető (NÉMETH 2002. 61.)¹³

A *késő kelta időszak telepeit* cölöpszervezetes, földbe mélyített, téglalap alaprajzú épületek jellemzik, amelyet több lelőhelyen is dokumentáltunk (89., 58/a, 58/b lelőhely). Az építmények többnyire két ágasfás-szelemenes szerkezetűek voltak. Néhány esetben béléstartó- vagy tetőtartó cölöpöket, illetve padkát figyeltünk meg a hosszanti oldalon (16. kép). Némelyik építmény hosszabb használatát jelzi a többször megújított, lesározott, lejárt padló. Az épületek szerkezete általánosnak tekinthető, ha megvizsgáljuk a kelta kor hasonló építményeit (JEREM 2003. 197–198.).¹⁴ Több esetben észleltünk szuperpozíciót egyes kelta kori objektumok (ezen belül építmények) között is. A telepobjektumok között még a nagy méretű és igen mély gödröket, vermeket emelhetjük ki. A telepanyag kis részének áttekintése után azt mondhatjuk, hogy a Zamárdiban feltárt települészetek a késő kelta korszakba (LT D) keltezhetők. Jellemző leletanyag a szürke, jól égetett, korongolt kerámia. Viszonylag nagy számban fordulnak elő ezen belül a besimított vonaldíszes töredékek, valamint a narancssárga színű, festett töredékek is. Utóbbi két díszítési mód Gellérthegy-Tabán leletanyagában ismert (BÓNIS 1969. 167–176.). A 89. lelőhelyen (annak É-i részén) azonban akadnak olyan objektumok is, amelyek kissé korábbra keltezhetők, középső kelta-kori vonások, kerámiajegyek figyelhetők meg (LT C2-D1). A kelta kori megtelepedés pontosabb datálása a leletanyag teljes feldolgozása után lehetséges. Azonban már jelen ismereteink szerint megállapítható, hogy a teleptől D-re, az 56. lelőhelyen feltárt és a fentiekben ismertetett temető korábbi, nem a telep lakossága létesítette!

A soron következő *római kor* is földbe mélyített épületek és kemencék jelezték (89., 58/a, 58/b, 56. lelőhely). E kor lakóiban – feltehetően – az előző kelta kor továbbélő bennszülött lakosságát is sejthetjük, akik, viszonylag nagy számban, továbbéltek a római uralom alatt is a Balaton D-i partján. Leletanyaguk közül kiemelhetjük a terra sigillata edények töredékeit (17. kép), egy mécses (18. kép), valamint néhány pénzérmét. A római kori leletanyag egységesen a Kr. u. 2–3. századra keltezhető.¹⁵ Említésre érdemes az a korabeli vaskohászatra utaló jelenség, hogy a 89. lelőhely késő kelta és a római kori objektumainak egy részében is vassalakot figyeltünk meg.

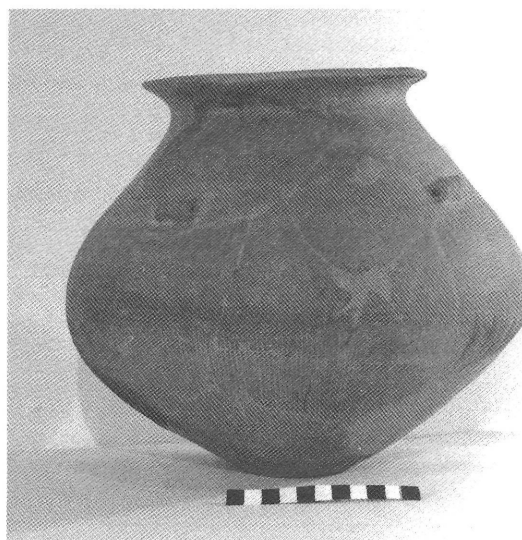
6.

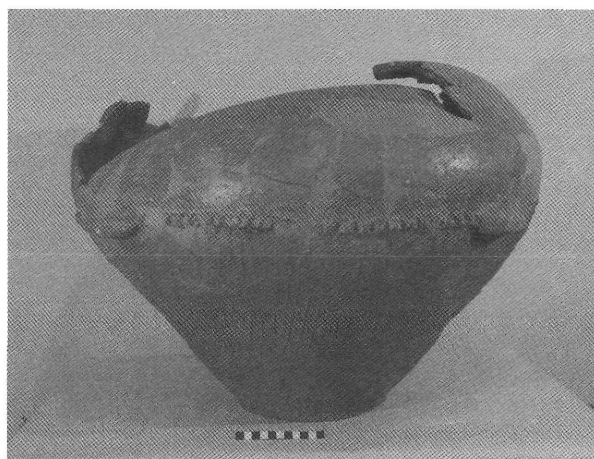
7.

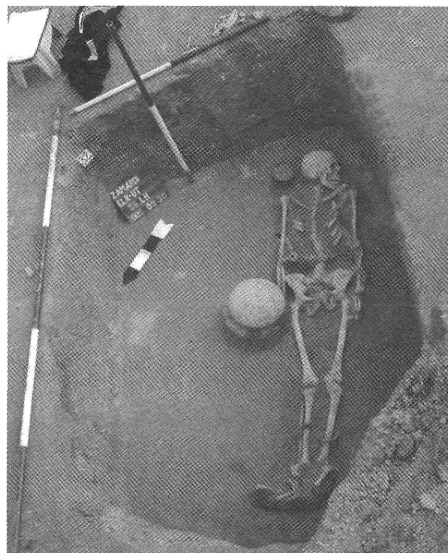
8.

9.

10.

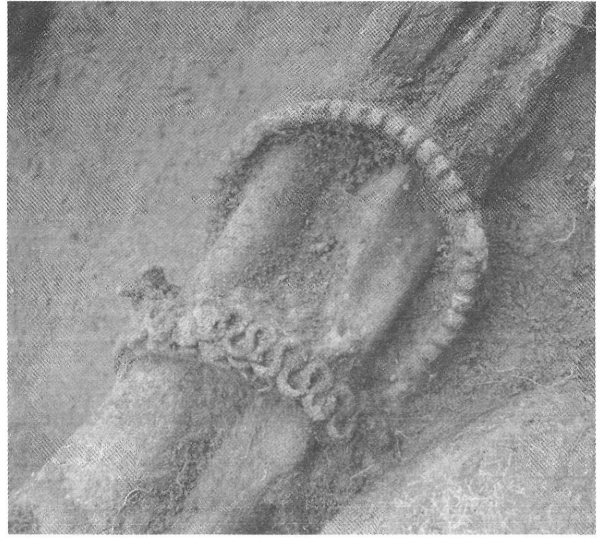

11.

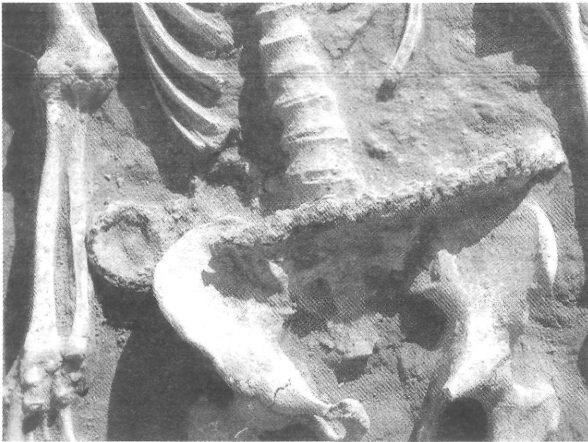
6. kép: Dísztál az urnamezős kultúra időszakából (89. lelőhely 528. objektum); 7. kép: Felhúzott fülű bögre az urnamezős kultúra időszakából (89. lelőhely 528. objektum); 8. kép: Tárolóedény az urnamezős kultúra időszakából (89. lelőhely 417. objektum); 9. kép: Fazék az urnamezős kultúra időszakából (89. lelőhely 45. objektum); 10. kép: Másodlagosan égett tárolóedény, urnamezős kultúra (89. lelőhely 437. objektum)
11. kép: Csontvázas rítusú kelta sír

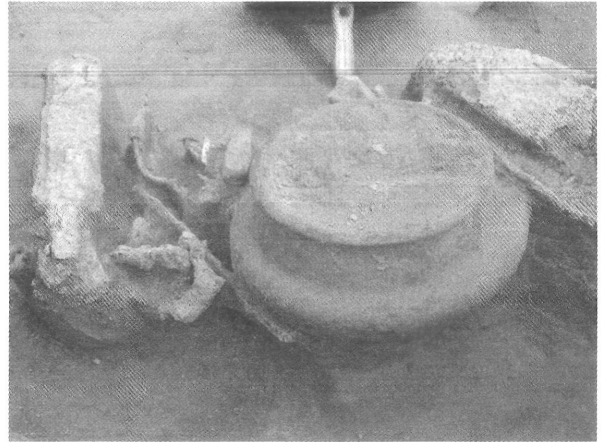
12.

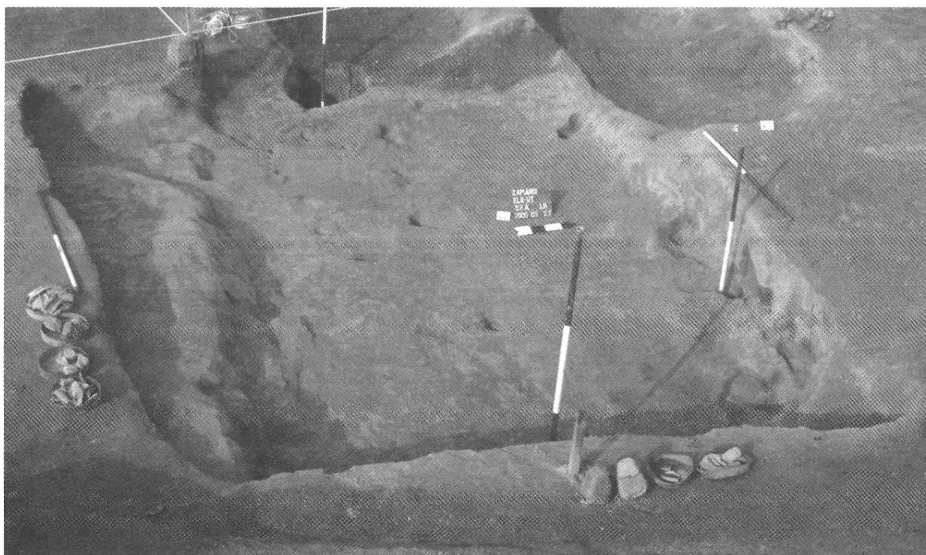
13.

14.

15.

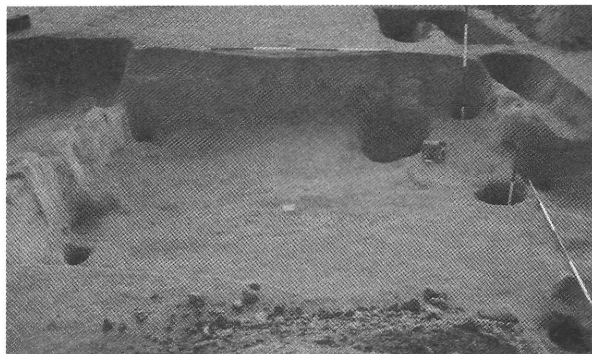

16.

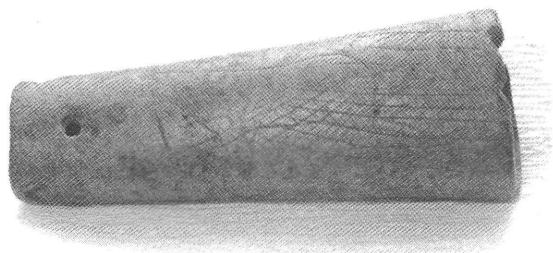
12. kép: Nyakláncos kelta sír ; 13. kép: Karperecek kelta sírből
 14. kép: Vas övszerelékkel kelta férfi sír; 15. kép: Hamvasztásos rítusú kelta sír
 16. kép: Kelta épület az 58/a lelőhelyről

18.

24.

26.

27.

29.

18. kép: Mécses az 58/a lelőhely 108. objektumából; 24. kép: 228. kovácműhely az 56. lelőhelyről
26. kép: Bekarcolt díszítésű csonttégely az 58/b lelőhely 202. objektumából
27. kép: A 12. és 271. kemence az 56. lelőhelyről; 29. kép: A 215. ház a 89. lelőhelyről

A nyomvonal domináns korszakát az *avar kor* jelenti (89., 58/a, 58/b, 56. lelőhely). Ennek nagy részén (a 89. lelőhely É-i része kivételével) végighúzódik egy, feltehetően több periódusú, Kr. u. 7–9. századra keltezhető *vaskohászati centrum* (1–5. kép). A kohótelep jelentőségét emeli és az alábbiak kiváló párhuzamát nyújtja a Gömöri János által, a Kútvolgyi-patak Ny-i partján, a nyomvonalától párszáz m-re, 1986–1987-ben feltárt középip és késő avar kohótelep részlete. A 2005-ös nyomvonal-feltárás során sikerült rögzítenünk az avar kori kohászat fázisainak döntő többségét.

A felszín közeli gyepvasérc lelőhelyek közvetlenül a szomszédos vízfolyás partjain húzódhattak. Ezt jelzi Ivancsics Jenő térképe, ahol e területen limonitkonkréciók pannóniai üledéket tüntet fel, mint potenciális gyepvasérc-lelőhelyet (GÖMÖRI 2000. 159/a kép). Néhány objektum (például: 58/b lelőhely 181. épület) betöltésében nagy mennyiségű pörkölt vasércet találtunk, amelyeket valamilyen ok miatt (valószínűleg alacsonyabb vastartalmuk miatt) alkalmatlannak ítélték a kohóban történő további feldolgozásra.

A különböző objektumokból és a korábbi lelőhelyek vizsgálatából rekonstruálhatjuk a korabeli vasgyártás folyamatát.

A megkutatott nyomvonalon bizonytalan meghatározású faszénégető boksát, közel 100 ércpörkölő gödröt (19. kép), másfél tucat kohót (ezek közül a legjobb állapotúak a 89. lelőhelyen voltak) (20–21. képek), néhány újraizzító tűzhelyet (és kohó együttesét 22–23. kép), valamint 1–2 kovácsműhelyt (24. kép) hoztunk a felszínre. Az ércpörkölők típusának és kis területen is nagy számának jó párhuzama a Ny-ról szomszédos Zamárdi-Kútvolgy lelőhely (GÖMÖRI 2000. 211–215. 149. kép). Az előkerült kohók nagy része feltehetően a kis mértékben földbe mélyedő, fölmenő falú „avar típushoz” tartoztak, attól csak nagyobb méretükben tértek el. Hasonló típusú kohók ismertek Magyaratádról (GÖMÖRI 2000. 109–110.), Zamárdi késő avar (GÖMÖRI 2000. 211–213.), Tarjánpuszta késő avar (GÖMÖRI 1978. 131., 2000. 187–193.), valamint Nemeskér 9. századi (GÖMÖRI 2000. 114–223.) kohótelepéről. A 89. lelőhely 325. és az 58/b lelőhely 74. kohója kiváló párhuzamaként említhető a Zamárdi-Kútvolgy lelőhely 1. kohója (GÖMÖRI 2000. 211–212. 150–151. kép). Két esetben meg tudtuk figyelni a 89. lelőhelyen, hogy a kohót, illetve a kohó és újraizzító tűzhely együttesét tetőzet védte (454., 455., 652. 25. kép). Szerkezetében kissé más, de hasonló értelmű, ovális alakú tetővel fedtek kohó és kohó vagy újraizzító tűzhely együttesét Kaposvár-Fészerlak avar kori kohótelepén (GALLINA 2002. 77–78.). Valószínűleg hasonlóan értelmezhető együttes került elő Dénesfa, Szikas-dűlő késő avar-9. századi kohótelepén (GÖMÖRI 2000. 62–63.). A Zamárdi-Kútvolgy lelőhely 3/87. sz. újraizzító tűzhelyét 4 cölöppel alátámasztott fedél védte.

A kohósítás során nyert nyersvasat kovácsműhelyekben dolgozták fel félkésztermékké vagy végtermékké. Az 56. lelőhely 228. épületében levő tűzhely és kürtő kovácsműhelyt valószínűsít (24. kép). Az 58/b lelőhely 141. épületében több vasszerszám és egy lapos,

kovácsolt vasrúd került elő.¹⁶ Az épületben levő 166. kőkemence felül nyitott lehetett. A fentiek alapján elképzelhető, hogy az épület kovácsműhelyként (is) működhetett (31. kép).¹⁷ Feltűnő, hogy alig találtunk a kohótelepeken egyértelmű kovácsműhelyt. Ennek az is lehet az oka, hogy Gömöri János szerint, ezek inkább felszíni, cölöpszerkezetes építmények lehettek (NEMESKÉR, IVÁN, DÉNESFA GÖMÖRI 2000. 278.) és könnyebben elpusztulhattak. Bár Tarjánpusztán már megjelent a félig földbe mélyített kovácsműhely is, ami a 12. századi használatban volt (GÖMÖRI 2000. 278.).

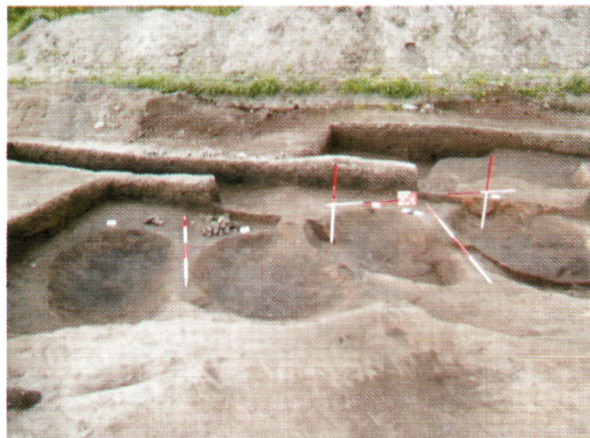
A nagy mennyiségű leletből (kerámia, állatcsont, fűvócső, mellfalazat, különböző típusú salakok, ún. „medvék”, vaseszközök stb.) egy teljesen ép, faragott csonttégelyt emelhetünk ki, amin egy ló-ábrázolás vehető ki (26. kép).¹⁸ Említésre érdemes, hogy az avar kori kohótelepeken megszokotthoz képest jóval kevesebb a mellfalazat és a fűvócső.¹⁹

Részben a korabeli kohászok éllemezését szolgálta a közel 100 kenyérsütő kemence. Hosszabb használatukra utal, hogy ezek némelyikének platniját több ízben (56. lelőhely 240. kemencéjét ötször!) megújították vagy a régi kemence helyére újat vájtak (56. lelőhely 12. és 271. kemence szuperpozíciója 27–28. képek). A kemencék használatát világítja meg az a tény, hogy szájuk előtt több ízben leltünk faragott (örlőkövet) vagy faragatlan kődarabot. Ezek funkciója a kemence szájának betapasztása lehetett. Néhány esetben a kemencét védő tetőszerkezet nyomait is meg tudtuk figyelni. Számos épület és ház is napvilágra került. A kisebb-nagyobb épületek 2, 4 vagy 6 tartócölöpös szerkezetűek voltak. A 6 cölöpös épületek rendre nagyobbak voltak. Többnyire ÉK-i sarkukban volt kőből rótt vagy agyagból épített, illetve falba vájt kemence, tűzhely. Egy épület esetében meg tudtuk figyelni a hosszanti oldal mentén sorakozó cölöpöket és egy speciális, félig a falba vájt tűzhelyet (58/a lelőhely 6.). (29–31. kép) Az 56. lelőhely egyik épületében megleltük a leégett faszervezetű fal vagy tetőzet maradványait (381. obj. 32. kép). Az épületek jórészt lakóházaként funkcionáltak. Az épületek egy részében egy kupacban napvilágra került szövőszéknehezékek szövés-fonásra, a hálónehezékek a közeli halászatra utalnak (89. lelőhely 215., 58/a lelőhely 9., 56. lelőhely 200.). Az egyik gödörből hatalmas mennyiségű ép és töredékes örlőkő került elő. Az eltérő típusú, bazalt és permi vörös homokkő örlőkövek (vékony, erősen domború; vastag síkfelületű; átmeneti fajták) különböző szemestermények szétzúzására lehettek alkalmasak. (33. kép) A kohászati jelenségek és hagyományos telepobjektumok együttléte nem egyedülálló az avar kori kohótelepeken. Tarjánpuszta késő avar kohótelepén is előkerült számos épület és külső kemence (GÖMÖRI 2000. 190–193.).

A *vaskohászati telep(ek)* és a *települések* település-szerkezeti vizsgálatára jelen keretek között (főleg az egyes objektumok pontos korszakolása előtt) nem vállalkozhatunk. A feltárt objektumbőség (közel 580!) azonban arra utal, hogy egy, az avar korban kiemelkedő szerepű vaskohászati és települési centrumot tárunk fel több mint 1 km hosszúságban és 25–30 m szé-

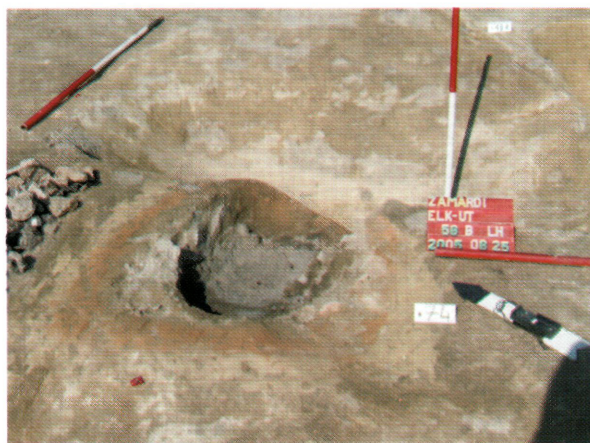
17.

19.

20.

21.

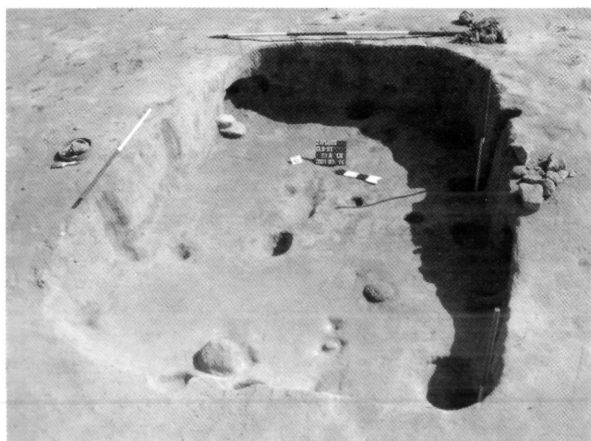

22.

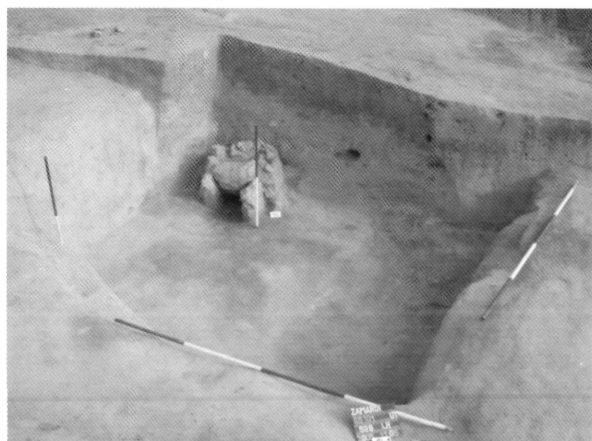

23.

17. kép: Terra sigillaták az 58/a lelőhely 108. objektumából; 19. kép: Ércpörkölő gödrök a 89. lelőhelyről
20. kép: 156. kohó az 58/a lelőhelyről; 21. kép: A 74., 128. kohó az 58/b lelőhelyről
22. kép: A 454. újraizzító tűzhely és 455. kohó együttese
23. kép: A 454. újraizzító tűzhely és 455. kohó, valamint a 652. újraizzító együttese

30.

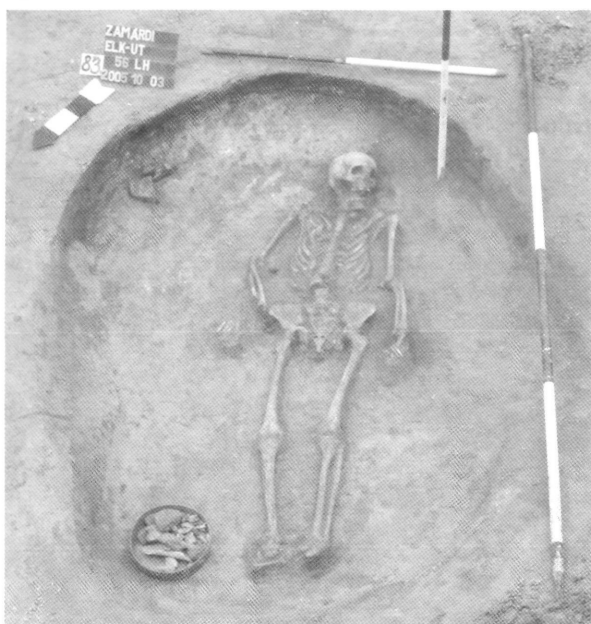
31.

32.

33.

35.

38.

30. kép: A 6. ház az 58/a lelőhelyről; 31. kép: A 141. ház és a 166. kőkemence az 58/b lelőhelyről
 32. kép: A 381. ház az 56. lelőhelyről; 33. kép: őrlőkő (89. lelőhely 211. objektum)
 35. kép: 83. avar sír az 56. lelőhelyről; 38. kép: Az 58/b lelőhely útjának metszete (134. objektum)

25.

28.

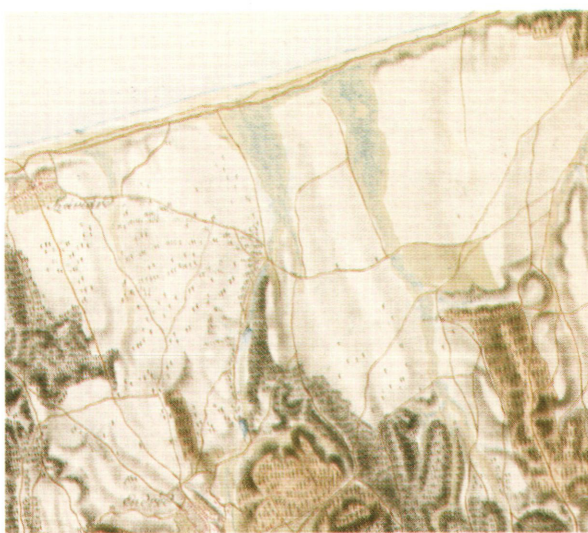
34.

36.

37.

39.

25. kép: A 467. kohó körüli tetőzet (89. lelőhely); 28. kép: A 240. kemence platnijainak metszete (56. lelőhely)
34. 466-467. kohók szuperpozíciója a 89. lelőhelyről; 36. kép: Az 58/b lelőhely útjának légifotója (134. objektum)
37. kép: Az 58/a lelőhely útjának légifotója; 39. kép: II. József kori térkép részlete

lességben. A különböző kohászati és települési objektumok azonban nem egy időben funkcionáltak, ugyanis a kora avar kortól a késő avar korig, legalább 200 éven keresztül megfigyelhetők az itt tevékenykedő emberek nyomai. Erre a korabeli leletanyag és az egymásra ázott objektumok utalnak. Az előzetes vizsgálatok alapján annyit jelenthetünk ki, hogy a településobjektumoknak csak egy része tartozott a kohó-telep (ek)hez, más részük rendre felülregezte a kohászati jelenségeket. Néhány esetben kohászati objektumok között is volt szuperpozíció (34. kép).²⁰ A kohótelep nagy része az ún. avar típusba sorolható, amelynek fő jellemzője az avar típusú földbe mélyített kohó, az ércpörkölkök nagy száma és a lakótelepülésekhez való szorosabb kötődés. Ugyanakkor néhány kohó esetében (89. lelőhely) elképzelhető, hogy azok teljesen szabadon álltak, így inkább a nemeskéri típusba lennének sorolhatók (GÖMÖRI 2000. 223.). Közeleli temetőre, esetleg helyben elhunytakra utalhat a telepen feltárt 3 avar kori temetkezés az 56. lelőhelyen (35. kép).²¹

Valószínűleg avar kori eredetű lehet két út maradványa. Az egyik Ny–K-i (58/b lelőhely 36. kép), a másik É–D-i (58/a. lelőhely 37. kép) irányban szelte át a nyomvonalat. Kézzel foghatóan érzékelhetőek voltak a korabeli szekerek keréknyomai. Az 58/b lelőhelyet átszelő út legnagyobb megfigyelt szélessége 7,5 m volt. Két periódusát tudtuk megkülönböztetni. Vágott kohászati objektumokat, de az alatta levő ércpörkölkök hamus, faszenes betöltése az út szintjén is jelentkezett, vagyis az erősen erodálódó domboldalon levő út nem lehetett sokkal későbbi az alatta levő kohászati jelenségeknél. Ráadásul az út felszínén avar korinál fiatalabb leletet nem, de annál több vassalakat találtunk (38. kép). Az 58/a lelőhely útjának legkorábbi keltezését behatárolja, hogy metszett avar kori kohászati objektumot, de az utat is vágta ércpörkölkő. Az út nyomvonalát az II. József kori I. katonai felmérés térképe is rögzíti, tehát ez az út még későbbi hosszú évszázadokon is használatba lehetett (39. kép)²².

A teljes feltárás alapján kijelenthetjük, hogy ez lett *Közép-Európa egyik legnagyobb iparrégészeti lelőhelye*. A vaskohászati telep azért is fontos, mert ennek közelében, a fent említett vízfolyástól Ny-ra, a kohóteleptől mindössze 400–500 m-re tárta fel a közelmúltban

Bárdos Edith a Kárpát-medence eddig ismert egyik legnagyobb kora és késő avar kori temetőjének egy részletét, mintegy két és félezer sirt (Bárdos 1988. 59., Bárdos 1992. 55., 1996.) Az ebben a temetőben is sejthető germán (langobard, gepida) népcsoport jellegzetes pecsételt kerámiája, hatcölöpös háztípusa, valamint bronzból és vasból készült fülkanalas hajtűi és pipereeszközei tűntek fel az általunk jelenleg kutatott kohótelepen is.

A Zamárdi – és Tarjánpuszta – nagy kiterjedésű kohótelepek alapján feltételezhető, hogy azok – az ún. barbár szolgálonépi szervezet mintájára – jelentősebb főemberek szálláshelyei közelében kialakított kézműves telepek voltak. Ugyanis az ún. barbár munkaszervezés szorosabban kötődik vezető személyiségekhez (GYÖRFFY 1972. 269.). Ennek több párhuzamát idézi Gömöri János az 5. századtól a mongol korig (GÖMÖRI 2000. 221. 34. j.).

Zamárdi központi szerepe mind a kora, mind a késő avar korban elvitathatatlan. A nyomvonalától és az általunk feltárt avar kori telepektől K-re sejt Szentpéteri József egy hatalmas kiterjedésű földvárát, amit a kora avar kagáni központnak vél (SZENTPÉTERI 1994. 23. I. térkép 785.; 1995. 242–243., 26. j.). A II. József kori térképek, a légifelvételek és az általunk feltárt lelőhelyeken tapasztaltak alapján elképzelhető, hogy utak kötötték össze a két területet. E jelenségek avar kori keltezésének bizonyítása még a jövő feladata...

A munkálatok kétszeres erőbedobással, gőzerővel folytak. Ezúton is szeretnénk megköszönni a feltáráson részt vevő régészek (Gallina Zsolt, Hornok Péter, Somogyi Krisztina, Varga Sándor), technikusok (Barta Gábor, Bánhalmi Ildikó, Gyergyádes Tibor, Molnár László, Szőke Gábor, Vajdics István), valamint a munkások áldozatos és kitartó munkáját. A szakmai-technikai lebonyolítást, a terepi és az ásatási dokumentációt, valamint a teljes leletanyag feldolgozást az Ásatárs Kft végezte, illetve végzi. A kézi munkaerőt az Arch-Homo 2003 Kft, a gépi munkaerőt a Leveller Kft biztosította. A geodéziai és térinformatikai munkákat az Archeodata Bt látta, illetve látja el. Külön szeretnénk köszönetet mondani Dr. Költő Lászlónak és Dr. Winkler Ferencnek az ásatások létrejöttéért és elvégeztetéséért.

Jegyzetek

1 Az I. táblát az Arcieodata Bt, a légi felvételeket Gallina Zsolt és Hajdú Ádám, a tárgyfotókat Gyergyádes Tibor, az objektumfotókat Gyergyádes Tibor és Molnár László készítette. A rajzos táblák Barta Gábor munkái. Hajdú Ádámnak köszönjük, hogy a felvételeket rendelkezésünkre bocsátotta.

2 A régészeti munkálatokat a beruházó Zamárdi Önkormányzat és a Nemzeti Autópálya Rt finanszírozta. A feltárást viharos előzmények, hosszú tárgyalás-sorozat, többször elakadó közbeszerzési eljárás, segítő és ártó szándékok előzték meg. Ennek az lett a következménye, hogy magára az ásatásra mindössze 3 hónap maradt. Megfeszített erővel, rekord idő alatt sikerült betartanunk a Nemzeti Autópálya Rt által kitűzött határidőt.

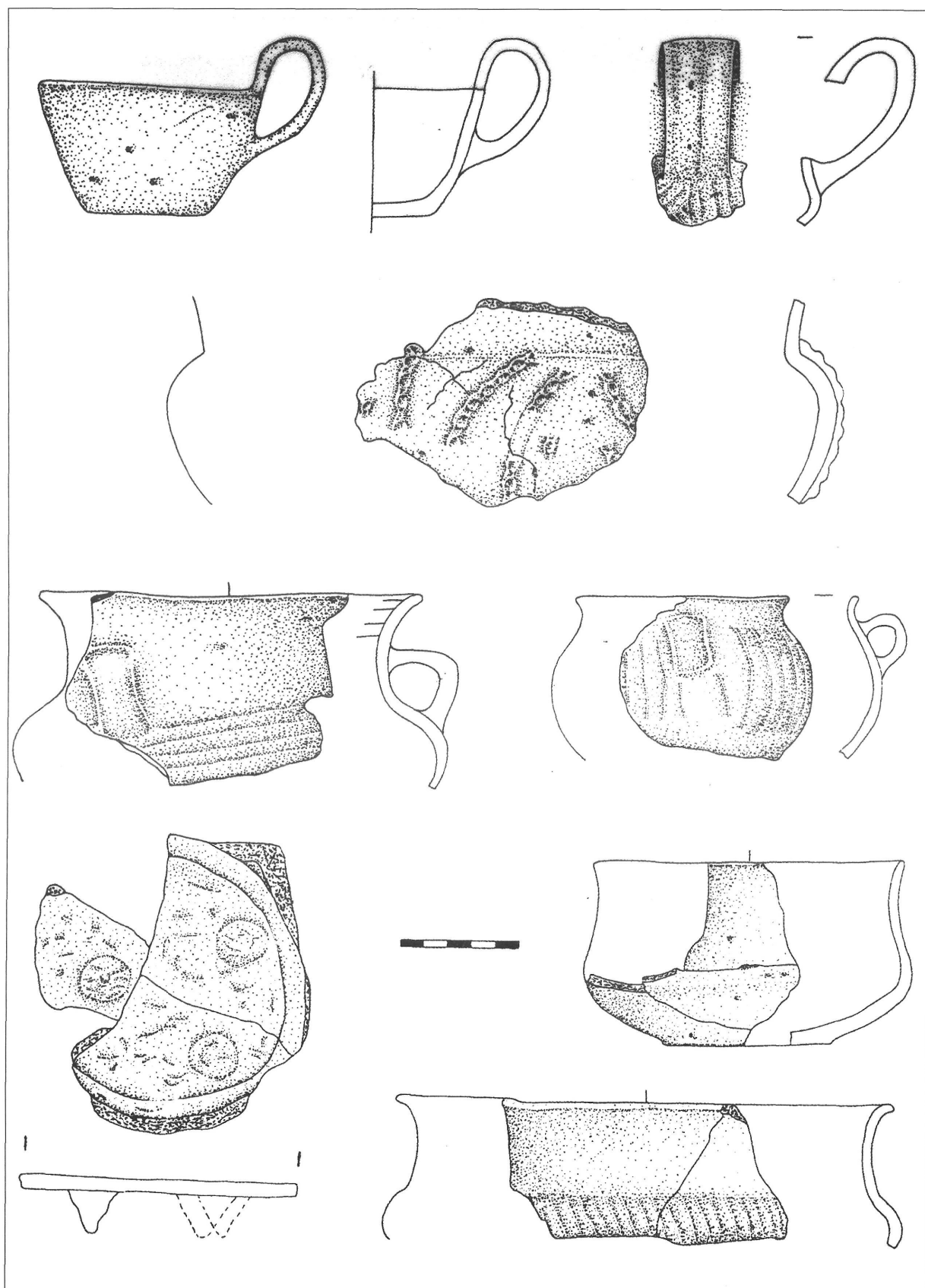
3 A lelőhelyek számozásánál a korábbi régészeti topográfiai számozást használtuk az előzetes terepbejárás és hatástanulmány, valamint a feltárások során. A 4 lelőhely gyakorlatilag összefügg É–D-i irányban, erre a hasonló korszakok is utalnak. A 89. és 58/a lelőhelyet egy gyér objektumszámú és nagy humuszvastagságú terület, az 58/a és 58/b. lelőhelyet a Kút völgyi-dűlőt Ny–K-i irányban kettészelő földesút, az 58/b és 56. lelőhelyet pedig egy mély, közel leletmentes völgy alapján választottuk szét.

4 A 89. és az 58/b lelőhelyeket az általunk készített előzetes hatástanulmány és Dr. Raczkó Pál, a Nemzeti Autópálya Rt szakértője, véleménye alapján teljesen feltártuk. Az 58/a és az 56. lelőhelyen először csak szondázó feltárást java-

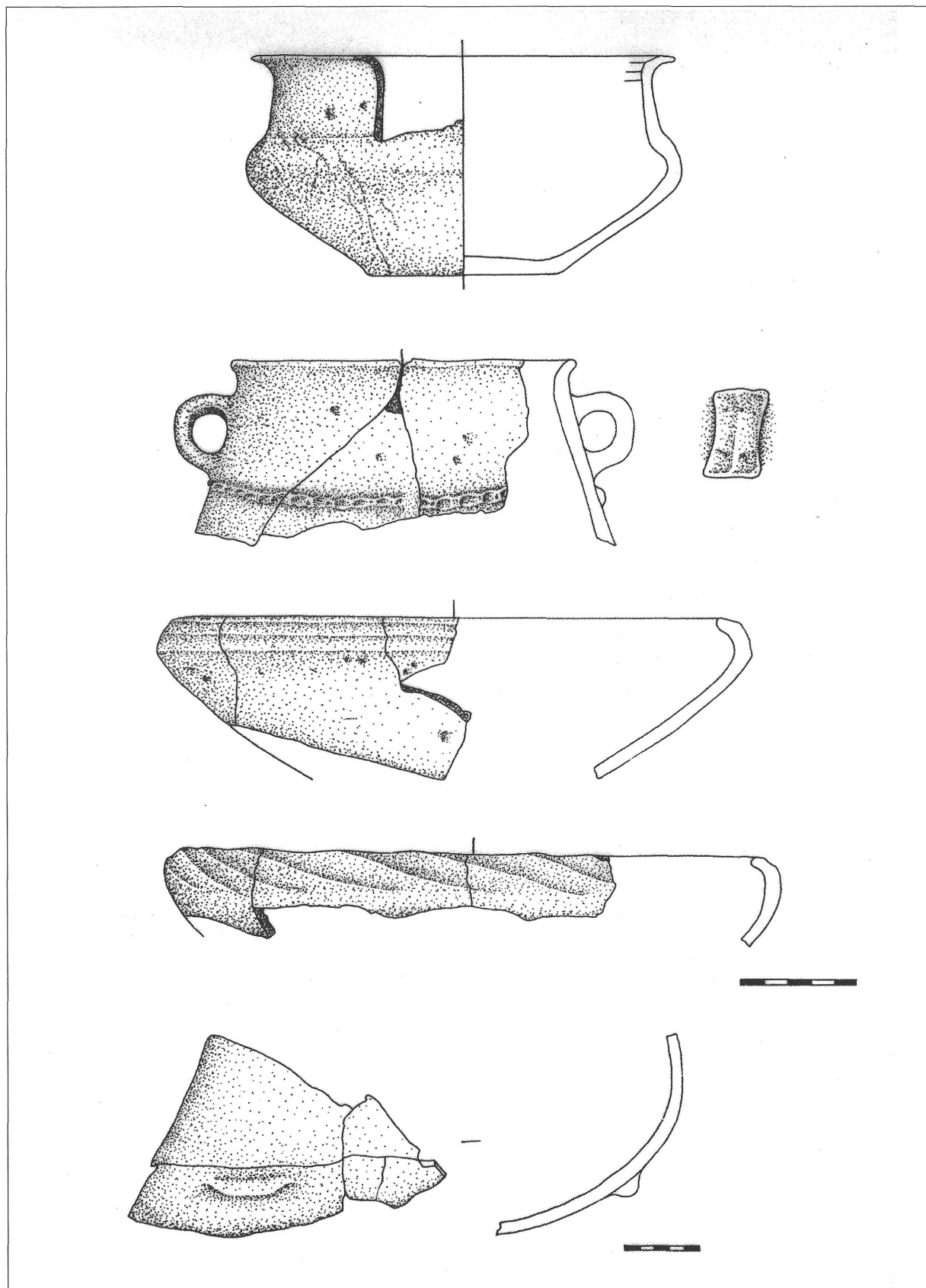
- solt a régészeti szakértő, majd ennek megtörténte után jelölte ki a feltárandó nyomvonal részletet. 2160 m²-es területen nem javasolt feltárást. A 89. és az 58/a lelőhelyek közötti sávban a hatalmas humuszvastagság (0,6-2 m), a gyér objektumszám és a feltörő talajvíz, az 56. lelőhely D-i harmadában az objektumok hiánya támasztotta alá e véleményét. E területeket nem tártuk fel.
- 5 SMMI Régészeti Adattár, adattári szám: 575.
 - 6 A korszakok időrendbeli ismertetésénél nem az egyes lelőhelyeken citáljuk végig feleslegesen, mert ez érthetetlenül szétdarabolná az előzetes közlemény kereteit (lásd 2. jegyzet!), hanem az egyes korokat összesítve közöljük, utalva az egyes lelőhelyeken tett megfigyelésekre.
 - 7 A továbbiakban az e lelőhelyen előkerült objektumszámokra utalunk.
 - 8 Hasonló, bár általában kisebb, cölöpszerkezetes épületeket tárt fel Figler András Börcs-Paphomlok-dűlőn (Figler 1996. 7-29.).
 - 9 A kerámiaanyag pontos keltezését dr. Honti Szilviának köszönjük.
 - 10 A meghatározást mikroszkópos vizsgálat alapján dr. Ábrahám Levente (SMMI) végezte. Segítségét ezúton is köszönjük.
 - 11 Hasonló, összehajtogatott kardos melléklet ismert Magyar-szerdahely-Homoki-dűlő temető 30. urnasírából (LT/C2 periódus első fele, Horváth 1987. 93-94.).
 - 12 Például: Rezi-Rezicséri hamvasztásos temetőjéből (LT/B1-LT/C2 Horváth 1987. 100-105.).
 - 13 A kelta kori leletanyag meghatározását Németh Péternek köszönjük.
 - 14 Az épületek szerkezete jól illeszkedik az Ordacsehi-Csereföldön (M7 S-27. lelőhely) feltárt késő kelta telep hasonló objektumai közé (ásatásvezető: Gallina Zsolt-Somogyi Krisztina). E lelőhely közlése folyamatban (Gallina Zsolt-Márton András-Somogyi Krisztina).
 - 15 A római kori leletanyag meghatározását Németh Péternek köszönjük.
 - 16 Elgondolkodtató tény, hogy hasonló vasrúd Kapospula, Alsóheténypuszta és Intercisa római kori telepén került elő (Gömöri 2000. 164. kép).
 - 17 Magyaratád avar kori kohótelepének 1. sz. háza esetében vetődött fel szintén, hogy azt, a benne levő kohászati termékek és a kemence utólagos átalakítása miatt, ipari célokra használhatták (Gömöri 2000. 105-109., 52. kép).
 - 18 Faragott agancs sótartó került elő Ravazd-Simahegy (római?) avar kori kohótelepéről (Gömöri 2000. 91. kép).
 - 19 Lásd például: Kaposvár-Fészerlak avar kori kohótelep. E lelőhely keltezése, sajnálatos hiba miatt, tévesen jelent meg. Helyesen: Kr. u. 7-9. század (Gallina 2002. 77-80.).
 - 20 Az avar kori objektumok égett felületeinek egy részéről Márton Péter az ELTE Geofizikai Tanszékének vezetője készített archeomágneses vizsgálatot. Eredményeit a közeljövőben várhatjuk. A kis számú faleletről C-14-es vizsgálat is várható.
 - 21 Az avar kori kohótelepek eredetének kutatásánál nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy itt is voltak római kori települési előzmények, ahol a vaskohászat nyomai is felfedezhetők (lásd fentebb!). Az 58/b lelőhely 141. épületében talált vasrúd pedig római eredetű lehet. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy Dénesfa, Magyaratád, Nemeskér, Harka, Zamárdi-Kútvölgy, Ravazd, Tarjánpuszta avar és Sopron-Potzmann-dűlő 10. századi kohótelepei is római kori villa vagy vicus területén létesültek (Gömöri 2000. 223.).
 - 22 Somogy Megyei Levéltár. Zamárdi: I. katonai felvétel országleírásai. 1782-1785. Collone 9. 22. szekció, 8. tétel. Ezúton köszönjük dr. Ábrahám Levente segítségét!

Irodalom

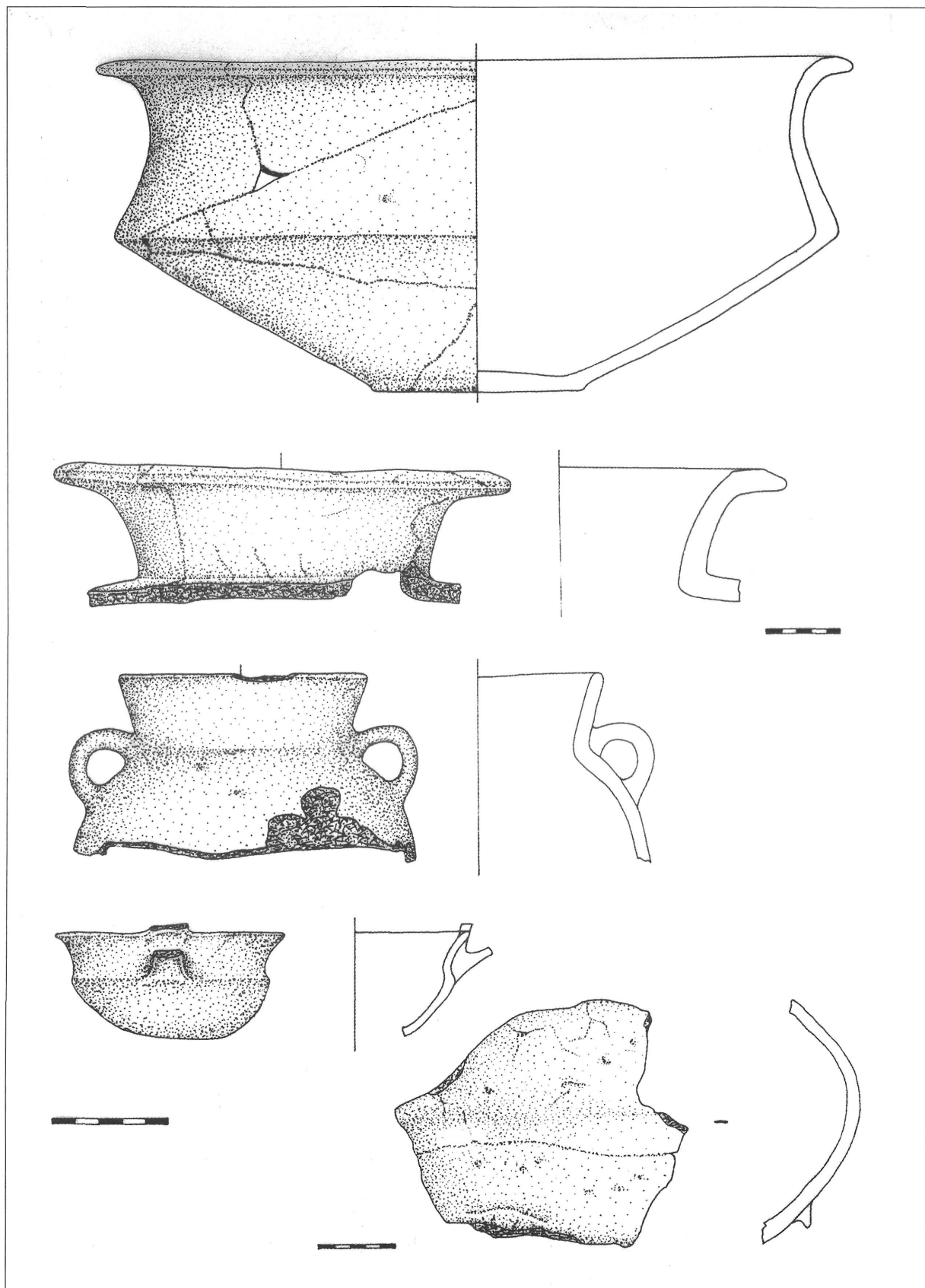
- BÁRDOS 1988: Bárdos Edith: Zamárdi-Réti-földek. Régészeti Füzetek 41 (1988) 59.
- BÁRDOS 1992: Bárdos Edith: Zamárdi-Réti-földek. Régészeti Füzetek 44 (1992) 55.
- BÁRDOS 1996: Bárdos Edith: Az avar kori öntött bronz korongok viseleti szokása. Data to the wearing custom of the cast bronze disks of the Avar Age on the basis of the Findings of the Avar graveyard at Zamárdi. Somogyi Múzeumok Közleményei 12 (1996) 47-106.
- BÓNIS 1969: Bónis Éva: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. ArchHung 47. Budapest, 1969.
- FIGLER 1996: Figler András: Adatok Győr környékének bronzkorához. Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. ActaMusPapensis 6 (1996) 7-29.
- GALLINA 2002: Gallina Zsolt: Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon. Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 19. lelőhelyének feltárásáról. Somogyi Múzeumok Közleményei 15 (2002) 75-85.
- GÖMÖRI 1978: Gömöri János: Jelentés a nyugat-magyarországi vasvidék régészeti kutatásáról I. Arrabona 19-20 (1977-1978) 109-158.
- GÖMÖRI 2000: Gömöri János: Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. Sopron, 2000.
- GYÖRFFY 1972: Györffy György: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. Történelmi Szemle 15 (1972) 261-320.
- HONTI et al 2004: Honti Szilvia et al: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003). Előzetes jelentés III. Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002-2003) of the M7 highway in Somogy county. Somogyi Múzeumok Közleményei 16 (2004)
- HORVÁTH 1987: Horváth László: The surroundings Keszthely. In: Corpus of Celtic Finds in Hungary. I. Transdanubia 1. Szerk.: Kovács T.-Petres É.-Szabó M. Akadémia. Budapest, 1987. 63-178.
- HORVÁTH 1994: Horváth László András: Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez. Zalai Múzeum 5 (1994) 217-235.
- JEREM 2003: Jerem Erzsébet: A késő vaskor – La Tène kor, a kelták. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2003. 192-202.
- NÉMETH 2002: Németh Péter Gergely-K. Zoffmann Zsuzsanna-Bartosiewicz László: Kelta temető és telep Ordacsehi határában. Celtic cemetery and settlement near Ordacsehi. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 15 (2002) 57-74.
- SZENTPÉTERI 1994: Szentpéteri József: Archäologische Studien zur Schicht Waffenträger des Aarentums im Karpatenbecken. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. II. Acta ArchHung 46 (1994) 231-306.
- SZENTPÉTERI 1995: Szentpéteri József: Cartographia Avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. Somogyi Múzeumok Közleményei 11 (1995) 239-254.

II. tábla: Az urnezős kultúra kerámiaanyaga a 89. lelőhelyről

III. tábla: Az urnamezős kultúra kerámiaanyaga a 89. lelőhelyről

IV. tábla: Az urnamezős kultúra kerámiaanyaga a 89. lelőhelyről